

A Jesse-vessző esete egy ószláv aorisztosszal

1. Klasszikus filológiánknak mindig is erőssége volt a konkrét tudományos probléma sokoldalú és változatos érvrendszerrel történő megközelítése. Szlavisztikánk legcsiszoltabb dolgozatait és filológiai szempontból máig követendő mintáit HADROVICS LÁSZLÓ teremtette meg. Tanulmányai nem csupán tudományos értékkel bírnak, de esztétikai minőséget is hordoznak. Műveltsége, tudása és nyelvismerete arra predesztinálta, hogy minden egyes filológiai problémát a legváltozatosabb módszerekkel oldjon meg. „Az ó-magyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban” (I. OK 5. 1954: 79—175) és „A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk” (I. OK 16. 1960: 235—93) című dolgozatainak köszönhetően filológiailag is igazolódott, hogy a középkori magyar irodalomban létezett az európai lovagi kultúra e két fontos műfaja. A délszláv Trója-regényeket elemezve roppant gazdag apparátussal igyekezett igazolni, hogy azok csakis magyar mintára mehetnek vissza. A legszellemesebb példa, amely akár önmagában is kellő bizonyítékkal szolgálhatna erre a tényre, a trójai falóval kapcsolatos. A délszláv Trója-regények mindegyikében *konj ot črnoga stakla* szerepel, ami magyar fordításban fekete üveglovat jelent. Miként lehet megmagyarázni ezt a képtelenséget? Tudjuk, hogy arról a bizonyos üreges falóról van szó, amelyet Ulixes építtetett a görögöknek, akik aztán csellel elfoglalták Tróját. Hadrovics ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Régi nyelvünkben gyakori volt az *üreg* melléknév ’concavus, cavus, hohl’ értelemben (NySz.), tehát a kritikus helyen feltehetőleg **felette üreg lovat* állhatott, amelyet a másoló **fekete üveg lovat*-nak nézhetett. Ez a félreértés valamennyi szláv szövegben előfordul, s ez csak azzal magyarázható, hogy már valamelyik magyar másoló követte el ezt a hibát.” (1954. i. m. 148—9). Ennek az egyetlen, a szövegkörnyezetben képtelen szintagmának az elegáns és helyes megfejtésével önmagában is igazolható, hogy a délszláv Trója-regények magyar eredetre vezethetők vissza. Magyarán, Hadrovicsnak a szövegtestben olyan DNS-re¹ sikerült bukkannia, amely alkalmas volt egy filológiai probléma százszázalékos megfejtésre. Dolgozatom kísérlet arra, hogy egy horvát nyelvű Mária-siralomban, vagyis egy adott szövegtestben (corpusban) felleljem azt a DNS-t, amely egy konkrét filológiai problémára választ adhat.

¹ A terminus technicus a szerző saját szüleménye, és csak annyiban van köze a dezoxiribonukleinsavhoz, hogy ez is kétséget kizáróan alkalmas valaminek az azonosítására. DNS = Data Nabbed in the System (A rendszerben elcsípett adatok). Ez a DNS lehet olyan szó, szó szerkezet vagy a szövegtest (corpus) egyéb olyan nyelvi jellemzője, amely alkalmas a szerző személyének, a szöveg keletkezésének, a fordítás alapjául szolgáló mű nyelvének stb. azonosítására.

2. KILIÁN ISTVÁN és PINTÉR MÁRIA ZSUZSANNA, a régi magyar drámai emlékek szakavatott hazai kutatói erdélyi szakmai útjuk során Csíksomlyón 1997-ben páratlan, számukra ismeretlen szláv nyelvű kéziratok szövegeimlékre bukkantak. A hozzám eljuttatott nyelvemlék első olvasása után megállapítottam, hogy olyan szövegről van szó, amely a horvát nyelvnek a Zágráb környékén ma is beszélt ún. kaj-horvát változatán íródott.² A kézirat szövegeimlék filológiai feldolgozását elvégeztem, s eredményeimet két nyelvű (horvát–magyar) könyvben összegeztem (STJEPAN LUKAČ, Dramatizirani kajkavski Marijin plač iz Erdelja, 1626. — LUKÁCS ISTVÁN, Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből. Slovenika, Hrvatska samouprava; Budimpešte, Bp., 2000. 259). Az 1626-ban keletkezett szövegeimlék 884 páros rímű felező nyolcasból álló dramatizált Mária-siralom (planctus), amely nyelvi változata és terjedelme miatt jelentős helyet foglal el a gazdagnak mondható horvát nyelvű Mária-siralmak sorában. (Egy korai, csa-horvát nyelvű Mária-siralom éppen Magyarországon került elő; I. HADROVICS, Egy középkori horvát vers: Nagyvilág 1983/10: 1544—7, Cantilena pro Sabatho. Starohrvatska pasionska pjesma iz 14. stoljeća [XIV. századi óhorvát passió-ének]: Filologija 12. JAZU, Zagreb, 1984: 7—25.) De különösen becses emléke a XIX. századig erőteljes magyar hatás alatt fejlődő kaj-horvát irodalomnak is, mert napvilágra kerültével újra kell értékelni ennek az irodalomnak a teljes fejlődéstörténetét, hiszen a megelőző korból nem ismerünk semmiféle terjedelmesebb verses szövegeimléket. Az e nyelven íródott legkorábbi hasonló szövegeimlék jó hat évtizeddel később, 1687-ben keletkezett (ŠIME JURIC, Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Knjiga I. Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1991. 62—3). A kéziratok planctus minden bizonnyal másolat, forrása pedig olyan csa-horvát nyelvű szöveg lehetett, amely közel állt az 1471-ben keletkezett ún. Picić-féle Mária-siralomhoz (CVITO FISKOVIĆ, Rapska pjesmarica iz druge polovice XV. stoljeća [Rab-szigeti énekeskönyv a XV. század második feléből]. Građa JAZU 24. Zagreb, 1953: 25—71). Könyvemben részletesen is összevettem az imént említett planctust és a Csíksomlyóban fellelt kaj-horvát nyelvű változatot, megvilágítottam a szövegeimlék keletkezésének horvát és magyar szellemi történeti hátterét, továbbá kísérletet tettem a szöveg szerzőjének azonosítására. A szövegeimléket tartalmazó kolligátum possessora azonos a „szerző”-vel, aki a szöveg végén *Andreas Knezaich*-ként írta alá magát. De vajon kicsoda lehetett ez a bizonyos Andreas Knezaich? A könyvemben a rendelkezésre álló források alapján kísérletet tettem a szerző kilétének a tisztázására. Alább röviden összefoglalom az ezzel kapcsolatos feltételezésemet.

3. A protestantizmus erdélyi térnyerése és a katolicizmus pozícióinak gyengülése a XVII. elején Pázmány Pétert mély aggodalommal töltötte el, ezért komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Csíksomlyó katolikus papokkal népesüljön be. 1630-ban Váradi János provinciálist küldte erdélyi misszióba, aki három évig maradt ott gárdiánként. Váradi, akit először az 1602-es gyöngyösi káptalanon választanak meg tartományfőnöknek, egész csoport ferencessel indul Somlyóra. A mikházi *Historia Domus* a következőképpen számol be a kolostor benépesítéséről: „Dum haec fierent Patres et Fratres Provinciae Sanctissimi Salvatoris in Conventum Csikiensem adventantes, coeperunt multiplicari adeo ut jam essent septem Sacerdotes concionatores videlicet Andreas Zágrábi Guerdianus, P. Nicolaus Somlyai, P. Martinus Szeredai, P. Bartholomaeus Kolosvári, P. Marcus

² A horvát irodalmi nyelvnek három nagy nyelvjárása ismert: a sto-horvát, a csa-horvát és a kaj-horvát. A megnevezés formái alapja a *mi? mit?* kérdő (vonatkozó) névmás megfelelő alakja az adott nyelvjárásban: *što? ča? kaj?*. Természetesen számos lényeges grammatikai és lexikai különbség is van a három nyelvjárás között.

Krivini, P. Emericus Szent Györgyi, P. Angelus Gyöngyösi, et Fratres Lajici Professi quattuor scilicet Thomas Kallai, Ladislaus, Blasius, Stephanus. [Amíg ezek történtek, a Legszenőbb Üdvözítőről nevezett Salvatoriánus Tartomány atyái és testvérei a csiki konventusba jöve sokasodni kezdtek olyannyira, hogy már hét prédikáló pap volt, tudniillik Zágrábi András gvárdián, P. Nicolaus Somlyai, P. Martinus Szeredai, P. Bartholomaeus Kolosvári, P. Marcus Krivini, P. Emericus Szent Györgyi, P. Angelus Gyöngyösi, és négy fogadalmat tett laikus testvér: Thomas Kallai, Ladislaus, Blasius, Stephanus.]” (SÁVAI JÁNOS, A csíksomlyói és a kantai iskola története. Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról II. Tanulmányok II. Szeged, 1997. 52.) A felsorolt ferencesek egy része erdélyi származású volt, közülük 1615-ben nyertek felvételt Gyöngyösön papnövendékek Somlyai Miklós, Szeredai Márton és Szederjesi Mihály székely ifjak (uo. 44).

A Csíksomlyóba érkezett négy prédikáló pap egyike Zágrábi András volt. A kor szokásának megfelelően, hogyha az illető szerzetes nem volt magyar származású, családi neveként általában származásának települését jelölték meg, vagyis azt a helyet, ahonnan érkezett. Ezek szerint a Váradi János provinciális vezette ferencesek csoportjában egy, vélhetően a kaj-horvát nyelvterületről származó szerzetes is volt, aki tanulmányait akkor kezdhette meg, amikor a többi Erdélyből érkezett, majd vele együtt oda visszakérült ifjú. Zágrábi Andrásról a következőket olvashatjuk György József monográfiájában: „P. Zágrábi András szül. Horvátországban, beölt. Gyöngyösön 1624, a Smi Salvator Provincia tagja. 1628-ban Szakolczán Kroata András néven P. Esio Fulgenc theol, filoz. Lectornak tanítványa volt. A pástoraitól megfosztott plébániákon sokat buzgólkodott. A főurak udvaraiban is kedvelt szerzetes volt. 1640—43 csíksomlyói zárdafőnök. Meghalt pestisben Kézdiszentléken 1646. jan. 1.” (GYÖRGY JÓZSEF, A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj—Kolozsvár, 1930. 587.) Zágrábi András Kézdiszentlélek híveit Csíksomlyóból adminisztrálta több éven át (uo. 185). 1645 karácsonyának ünnepeire is ellátogatott Kézdiszentlélekre (uo. 407), s minden bizonnyal már vissza sem tért Csíksomlyóra, hiszen az ünnepeket követően pár napra rá pestisben meghalt. Az általam ismert források Zágrábi Andrásról kívül nem említenek egyetlen András nevű papot vagy szerzetest sem Erdélyben, aki vezetékneve alapján a horvátokhoz volna köthető. Az eddigiek alapján nagyon valószínű, hogy a források által oly gyakran említett Zágrábi/Kroata András nem lehet más, mint a kaj-horvát nyelvű dramatizált Mária-siralom lejegyzője, vagyis Andreas Knezaich. Ez természetesen csupán feltételezés, hiszen expressis verbis sehol sem szerepel, hogy Zágrábi/Kroata András azonos volna Andreas Knezaich személyével. Vajon maga a szöveg kínál-e bármilyen fogódzót a szerző azonosításához? Alább következők okfejtésében a szövegnek egyetlen olyan szintagmájáról fogok szólni, amely vélekedésem szerint kétségtelenné teheti a kaj-horvát szöveg szerzője, Andreas Knezaich és a forrásokban említett, a gyöngyösi ferences kolostorban tanulmányokat folytatott Zágrábi/Kroata András azonosságát.

4. A kaj-horvát szöveg megfejtése során számos érdekes, izgalmas és annak éppen másolat jellegéből adódóan szinte megfeythetetlennek tűnő részlettel is szembesülnöm kellett. Az a szövegrészlet, amely vélekedésem szerint megerősítheti a szerzőség kérdését, a teljes szöveg közepe táján található. Szűz Mária töviskoszorúval megkoronázott szenvedő fiához fordulva kéri, hogy ő hordhassa helyette a keresztet (409—36. sorok). A Szűzanya szolamának végén terjedelmesebb narratív rész van, amelyben megtudjuk, hogy megostorozzák, fiától elválasztják és Simont kényszerítik, hogy vigye a keresztet:

421. Moresme zinko utissitj

422. recßmj ßobom ßad umretij

Vigaszt nyújtasz fiam nékem

Mondd, hogy haljak mostan véled

423. Peruo zebe wmorime	Magad előtt engem ölj meg
424. molim tebe vslissime	Könyörgöm hát most hallgass meg
425. Nedafseioij vech gouoritj	Tovább szólni nem engedék
426. palicßamiw <i>Jesse</i> biti	<i>Jesse</i> -vesszővel ütlegetik
427. Bofijw Mater odtißkasse	Isten anyját elzavarák
428. tesko zinom raßdelisse	Fiától is elválaszták
429. Simuna <i>Jesse</i> takij ziliti	Simont <i>Jessével</i> arra bírják
430. I dassemw kris noßitj	Keresztet kell neki vinni...

A szöveg első olvasása során a 426. verssort úgy értelmeztem, ahogy fent szerepel. Meglepő módon ezt a megoldást nagyon régi emlékeimből merítettem. Egyetemista koromban, valamikor a nyolcvanas évek elején az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte horvát és szerb archaikus népi imádságokat fordítottam, s ott találkoztam a *Jesse* fája, gyökere, vesszeje stb. motívummal. Ráadásul a horvát szövegben lévő szó írásképe teljes mértékben azonos a szó magyar írásképevel. Értelmezésemet azonban kétségessé tette a fent említett, 1471-ben keletkezett ún. Picić-féle planctus azonos sorában lévő szó alakja:

Picić, 1471

420. Mores li-me sincho utisiti
 421. Reçi-mi s-tobom sad umriti
 422. Pria sebe umori-me
 423. Molim tebe uslisi-me
 424. Ueçhe mi ne-dase gouoritj
 425. Paliçami me *iase* biti
 426. Bosiu mater odtischose
 427. Tescho od sina rasluçise
 428. Simuna *iase* usiliti
 429. Dase gnemu cris nositi

Knezaich, 1626

421. Moresme zinko utisiti
 422. recßmj ßobom ßad umretij
 423. Peruo zebe wmorime
 424. molim tebe vslissime,
 425. Nedafseioij vech gouoritj
 426. palicßamiw *Jesse* biti,
 427. Bofijw Mater odtißkasse
 428. tesko zinom raßdelisse
 429. Simuna *Jesse* takij ziliti
 430. I dassemw kris noßitj,

A csa-horvát szövegrészben a 426. sortól szólamváltás következik be, vagyis e sorral lép be a narrátor, viszont a kaj-horvátban a 425. sornál következik be a váltás. A csa-horvátban nagyon is zavaró a megelőző két sor, hiszen Mária minden korábbi szavát közvetlenül Jézusnak címezte, egyedül e két sor szól valaki másnak — mintha a hallgatóságnak címeznék őket: *Többet nem engednek szólnom / Jesse vesszővel ütlegetnek*. E két sor a kaj-horvátban: *Többet nem engedik szólni / Jesse vesszővel ütlegetik*. Ha igaz, hogy a csa-horvát *iase* és a kaj-horvát a *Jesse* a *paliça/palicßa*-val közösen a *Jesse vessző*-t takarja, akkor mindkét sorban grammatikai hiátusnak kell lennie, hiszen a *biti* (verni) főnévi igenévi alak mellett — az összetett állítmány miatt — szerepelnie kellene egy igének, mondjuk a *kezdik* igealaknak. Mindkét változat nem csupán grammatikai, de proszódiai szempontból is ingatagnak tekinthető, hiszen egyaránt 9 szótagból áll. E sor proszódiai szempontból szabályosan így hangozhatna: *Palicami Jesse biti (Jesse vesszővel verni)*. Ám ha valóban ilyen lehetett a feltételezésünk szerinti szabályos verssor, akkor a *biti* ('verni') főnévi igenévi alak mint az összetett állítmány egyik tagja mellett a megelőző sorban szerepelnie kellett volna egy igének is, azonban ennek nyomát nem leljük.

Tovább haladva látszólag még kuszább a helyzet három sorral lejjebb:

428. Simuna iase usiliti
429. Dase gnemu cris nositi

429. Simuna Jesse takij ziliti
430. I dassemw kris nošitj,

A szövegben Cirenei Simonról van szó, akit a katonák arra kényszerítenek, hogy Jézus keresztjét vigye (Mk 15, 21). A csa-horvátban ismét csak a *iase* alakot, a kaj-horvátban pedig a *Jesse* alakot találjuk, ami azt jelenti, hogy a két szóalak megfeleltetése nagyon következetes. Csakhogy ezúttal hiányzik a szóösszetétel másik tagja, a *palica* ('pálca, vessző') szó, vagyis egyáltalában nem bizonyos, hogy a szövegből a *Jesse vessző*-t kell kiolvasnunk. Szövegemlékünk grafémarendszere a *Jesse* szónak *ješe* olvasatát valószínűsíti. Mellesleg a régi kaj-horvát szövegek transzkripciójánál mai napig számos megoldatlan probléma van. Az *s* vagy */*graféma a régi kaj-horvátban jelölhetett *ž* és *š* fonémát is, planctusunkban akad példa arra is, hogy *sz*-t jelöl, ám általában az *ss* vagy *ff* graféma *š* fonémát jelölt (ANTUN ŠOJAT, O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova [A régi kaj-horvát szövegek transzkripciójának néhány problémájáról]. Hrvatski dijalektološki zbornik. Knjiga 6. JAZU, Zagreb, 1982: 289).

5. E szokatlan probléma megfejtésén buzgólkodva alaposabban is szemügyre vettem egy újabb csa-horvát nyelvű Mária-síralmat, amely a hetvenes évek elején került elő, közlője HRVOJE MOROVIĆ volt (Splitski tekst »Gospina plača«. Prilog povijesti stare hrvatske književnosti [Egy „Mária-síralom” spliti szövege. Adalék a régi horvát irodalom történetéhez]: Čakavska rič 1973/2: 149–85). A több mint 1400 verssort tartalmazó, úgyszintén páros rímű felező nyolcasokból álló planctus közel azonos időben keletkezett, mint a vizsgált kaj-horvát szöveg. A kérdéses szövegrész ebben is megtalálható, ám csak az egyik sora hasonlít a mi szövegünkhöz: *Židovi s nim potekoše / ter Šimuna privedoše. / Daše nemu križ nositi*. Magyarul: *A zsidók vele érkezének / és Simont odavezeték / Adák neki a keresztet vinni*. A kérdéses szintagma egyik tagját sem leljük meg itt, ellenben a szövegben számos olyan verssort találunk, amelyben előfordul a *iase*, s amelyet a szöveget közlő MOROVIĆ modern átíratban *jaše*-ként olvas: *U parsi se jaše biti; Jaše križu tad moliti; Jaše čavle izbiati; Jaše rane celivati*. A szövegkörnyezet alapján is nyilvánvaló, hogy a *jaše* tulajdonképpen az összetett állítmány igei része, jelentése *kezdék*, tehát a fenti sorok magyar fordításban: *Mellüket kezdék verni; A kereszthez kezdének ekkor fohászkodni; A segeket kezdék ekkor kihúzni; A sebeket kezdék csókolgatni*. Ugyanennek az ígének egy másik gyakori alakjával, a *ja*-val is találkozunk: *Jedan od njih ja ga psovati; A drugi ga ja brani; Ter Isusa ja moliti; Bogu ocu ja vapiti; Ja ju Josep tad moliti*. Magyarul: *Egyikük kezdé őt szidalmazni; A másikuk kezdé őt védelmezni; És Jézust kezdé kérlelni; Az Úristenhez kezdé sóhajtozni; József kezdé őt kérlelni*. Ugyanennek a szövegnek az az érdekessége, hogy a *ja/jaše* ('kezdé/kezdék') ígének szinte azonos gyakorisággal megtaláljuk a szinonimáját is, a ma használatos *poča/poče/počeše* igét, amely az indoeurópai rekonstruált *(s)ken-* tö származéka (MARKO SNOJ, Slovenski etimološki slovar [Szlovén etimológiai szótár]. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana, 1997. 736): *Poča joj se tilo tresti; U parsi se poča biti; K vratom poče napirati; Poče Gospa pozirati; Ter joj poče govoriti; Križu poče napirati; Počeše se mnom rugati*. Magyarul: *Teste kezdé remegni; Mellét kezdé verni; Az ajtóhoz kezdé nyomulni; Kezde a Szűz nézni; S kezdé neki szólni; A kereszthez kezdé nyomulni; Kezdének engem kigúnyolni*.

A MOROVIĆ közölte csa-horvát szöveg azt valószínűsíti, hogy a Picić-féle szövegben a *ja/jase* szóalak 'kezdé/kezdék' jelentésben szerepel. Amíg a Morović-közölte csa-horvát szövegben, amely időben jóval későbbi, a két szóalak előfordulása nagyjából azonos mértékű, addig a Picić-féle szövegben többnyire az újabb keletűnek tekinthető *poča/počase*

változatot találjuk, mégpedig 17-szer. A Knezaich-féle változatban nagyon hasonló a helyzet: sehol másutt nem találkozunk a *Jesse*-vel, a *poche* 21-szer fordul elő a szövegben.

Nézzük meg, hogy mit is kell tudnunk a vitatott igéről! A csa-horvát szövegváltozatban szereplő *ja/jase* igealak az ószláv *jěti*, általában aspektus nélküli szimplex 'kezdeni' jelentésű főnévi igenévnek a többes harmadik személyű aorisztoszi (elbeszélő múlt) alakja (FRANCE BEZLAJ, Etimološki slovar slovenskega jezika [A szlovén nyelv etimológiai szótára] A—J. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1977. 29). Az ún. tőhangzóváltós S-aorisztosz egyes szám harmadik személyű alakja *je*, a többes harmadik személyű pedig *jesę* és *ješę* (STJEPAN IVŠIĆ, Slavenska poredbena gramatika [Szláv összevető nyelvtan]. Školska knjiga, Zagreb, 1970.). A *ę* nazális a csa-horvát nyelvben *a*-vá, a kaj-horvátban pedig *e*-vé alakult. A *jěti* igen gazdag jelentéssel bír a kaj-horvát nyelvben is: 'szerezni vmit, kifogni, foglyul ejteni, eltávolítani, szaván fogni' és 'kezdeni' értelemben is használatos (BOŽIDAR FINKA szerk., Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika [A kaj-horvát irodalmi nyelv szótára] II/4. JAZU, Zagreb, 1988. 207). A kaj-horvát nyelv még be nem fejezett történeti szótárában a kérdéses szó 'kezdeni' jelentésének illusztrálására többek között éppen Ivan Belostenec „Deset propovijedi o euharistiji [Tíz példabeszéd az oltáriszentségről]” című, 1672. évi művéből vett mondat szerepel. Az igazán meglepő az, hogy Belostenecnek a XVII. század közepe táján keletkezett híres latin—hovát és horvát—latin szótárában, a „Gazophylacium”-ban ez az igealak nem található meg. Ez pedig azt jelenti, hogy olyan igealakkal van dolgunk, amely erőteljes sorvadásnak indult a horvát nyelvben, különösen annak kaj-horvát változatában. Áttekintő táblázatom az ószláv *jěti* igealaknak és az azt felváltó, az indeourópai (s)*ken*- tő származékainak a változását mutatja be egyes és többes harmadik személyű aorisztoszi formájában:

Ószláv igealak / indoeurópai igető		Csa-horvát		Kaj-horvát	
		egykor	ma	egykor	ma
<i>jěti</i> / (s) <i>ken</i> -	E/3.	<i>ja</i>	<i>poča</i>	<i>je</i>	<i>poče</i>
	T/3.	<i>jaše</i>	<i>počaše</i>	<i>ješę</i>	<i>počeše</i>

Újabb alaposabb vizsgálat után a csa-horvát és a kaj-horvát planctus szövegében a kérdéses ószláv *jěti* igealaknak néhány egyes és többes harmadik személyű aorisztoszi alakját találtam meg. Az alábbi áttekintő táblázatban bemutatom ezeknek az igei alakoknak az egyes típusait. A két eltérő eredetű és időben egymást felváltó igealak használata meglehetősen vegyes képet mutat:

	Csa-horvát	Kaj-horvát
1. Azonos archaikusabb alakok	Mandalenu <i>ia</i> moliti (Magdolnát kezdé kérlelni) Gospoia tugom <i>ia</i> vapiti (Bánatos Szűz kezdé jajveszékeln)	Magdalene <i>je</i> prozithj Gospa tužna <i>ie</i> tusitj
2. Eltérő alakok (archaikusabb/újabb)	Ocol stechi <i>ia</i> moliti (Körülállókát kezdé kérlelni) Telo gospodina <i>ia</i> masati (Az Úr Jézus testét kezdé bekenni)	Okolw ztoijechijh <i>poche</i> molitj Telo Jesvs <i>poc /e</i> mazati
3. Azonos újabb alakok	<i>Poča</i> uapiti gorchim placom (Jajveszékeln kezdé keserves sírással) Bogu oču <i>poča</i> rechi (Az Úristenhez kezdé szólani)	<i>Poche</i> krichati I plakati <i>poche</i> Boghw otcu gouoritj

Az 1. és 2. típusba tartozó párhuzamos példák száma teljes — ide számítva a dolgozat elején kétszer előforduló többes harmadik személyű *jaše/ješe* igealakot is, amely az 1. típusba tartozik —, a 3. típusra pedig közel húsz párhuzamos példát is felhozhatnánk. A kaj-horvát szövegben a nem párhuzamos verssorokban az 1. típusba tartozó újabb hat igealakot tudunk összeszámlálni. Mindkét nyelvben erőteljesen érezhető az archaikusabb *jeti* igealak származékainak a visszaszorulása, ám a kaj-horvátban ez a tendencia még határozottabb, hiszen ahol a csa-horvátban az archaikusab *ja* van, ott a kaj-horvátban az újabb keletű *poče* szerepel. Ráadásul az 1. típusba tartozó egyik példa, a *Magdalene je prozithj* verssor grammatikai problémát is felvet. A csa-horvát szövegben jól látható, hogy az alany (Magdalenu) tárgyesetben áll, ellenben a kaj-horvátban helytelenül birtokos esetben (Magdalene), ami persze lehet másolási hiba is, amely prozódiai okokból csúszott be: az alany *-e* végződésének és az aorisztoszi igealak, a *je* közös végződésének az összecsengése miatt.

Az alább következő párhuzamos példa azért érdekes, mert az első sorban az újabb keletű igealakot találjuk, a rögtön utána következőben pedig az archaikusabbat. Ráadásul az archaikusabb igealakot tartalmazó verssorok mindegyike „szabálytalan”, hiszen nem felező nyolcasok, hanem kilenceseek. Az archaikusabb igealak, a *ja/je* elhagyása szintaktikai és prozódiai szempontból is helyénvaló lett volna. Mindenesetre érdekes tény, hogy az archaikus igealakokat tartalmazó verssorok prozódiai szempontból nem tökéletesek:

Poča saian gouoriti
Piti od sidof *iaprositi*
(Kezde szomjasan szólni
Innivalót a zsidóktól kezde kérni)

Poche seijam gouoritj
Piti od Liucztua *ie* prositi
(Kezde szomjasan szólni
Innivalót az emberektől kezde kérni)

Összegezve a két igealak használatával kapcsolatban eddig elmondottakat, bizton állíthatjuk, hogy a kaj-horvát szöveg szerzője tisztában lehetett annak pontos jelentésével, így annak helyes használatával is, mégis fölöttébb érdekes, hogy a dolgozat elején említett többes harmadik személyű aorisztoszi *Jesse* alakot csupán kétszer használja, mégpedig először a *palica* ’pálca’ szó társaságában. A kérdéses igealakok nyelvtani problémakörét lezárva szeretnék ismételtén visszakanyarodni a dolgozat elején említett nézetemhez, mely szerint a kaj-horvát *Jesse* szó mögött akár a magyar, de egyéb szláv népi imádságokból is ismert Jessét is sejthetjük.

6. A kaj-horvát és a muravidéki szlovén nyelvjárás több évszázadon keresztül egymás szomszédságában, egymásra hatva fejlődött. A muravidéki szlovén nyelvjárás terület 1777-ig a zágrábi püspökséghez tartozott, így az egyházi könyvek is onnan érkeztek, s általuk még erőteljesebben érvényesülhetett a kaj-horvát nyelvi hatás. A területnek a szombathelyi püspökséghez történő csatolásával ez a hatás lényegesen csökkent. (VILKO NOVAK, *Izbor prekmurskega slovstva* [Válogatás a muravidéki irodalomból]. Ljubljana, 1976. 8.) E nyelvek, kultúrák és vallásos irodalmi szövegek bonyolult egymásra hatása a leglátványosabban a kéziratos énekeskönyvekben érhető tetten. A magyar néprajz és szépirodalom szlovéniai népszerűsítésének szakavatott kutatója, fordítója és népszerűsítője, VILKO NOVAK professzor egy ilyen vegyes tartalmú kéziratos énekeskönyv kritikai kiadását készítette elő. A magyar források feltérképezésében én is segítettem. A döntően muravidéki szlovén, kaj-horvát és részben magyar vallásos szövegeket és néhány világi verset tartalmazó „Martjanska pesmarica [Martyánci énekeskönyv]” kritikai kiadása meg is jelent (V. NOVAK szerkesztésében és bevezetőjével: Založba ZRC, Ljubljana, 1997.), s később jómagam is behatóbban foglalkoztam vele (STJEPAN LUKAČ, *Alternative stan-*

dardizacije i kanonizacije na rubnim područjima. Sakralna erotika u Prekomursoj/Martjanskoj pjesmarici. [A standardizáció és kanonizáció alternatívái a peremvidékeken. Szakrális erotika a Martyánci énekeskönyvben]. In Hrvatski književni jezik. Szerk. STJEPAN LUKAČ. Bp., 2003. 53—60). A közismert Jesse-motívum az énekeskönyv három vallásos szövegében is felbukkan: O /zvetla zvei, /zda zorjanszka /zmlcsom ti szi preszvetla, lei, /pa *Jes feva fíba* (Ő, fényes Hajnalcsillag, kegyelemmel teljes, csodás *Jesse vessző*); Esaias Propheta, obri /toga tak poveda, da od dragoga /*korenya, Je fevoga* zraszti ima jedna plemenita *fíba* (Ezsaiás próféta efelől azt mondta, hogy a drága *Jesse gyökeréből* ki kell sarjadnia egy nemes *vesszőnek*); Boši /zveti /zin zviszokih /Nebesz. *zJesseva korenya*, na fze /je telo vzél, od Deive /ze rodi ovo /nocs nam (Isten szent fia a magasságos mennyekből, *Jesse gyökeréről*, testté lőn, Szüztől születik ma este nekünk.)

A fenti szövegidezetekben a *Jesse* mindháromszor ún. possessív melléknévi alakban szerepel: *Jesse/-va/-voga/-va*. A meglepő az, hogy a szónak nincs két egyforma írásképe, s felleljük a szó „magyaros”-nak nevezhető írásképét is: *Jesseva*. A változatos íráskép a szó olvasatának a kérdését is felveti. Vajon *jessze*-nek vagy *jese*-nek kell-e olvasnunk? A szóösszetétel (*Jesse-vessző*) és a szó azonos írásképének léte egy olyan verses kéziratos énekeskönyvben, amely ugyanabban az évszázadban keletkezett, mint a kaj-horvát planctus, azt valószínűsíti, hogy közismert és rögzült alakzatról lehetett szó. Ilymódon nem teljességgel alaptalan az a feltételezés, hogy a fent említett archaikus aorisztosz abban az összefüggésben — a *palica* ’vessző’ társaságában — nemcsak az utókort „téveszt meg”, de maga a szerző, Andreas Knezaich is asszociációs mezejébe vonhatta. Bár a kizárólag pozitív vallásos tartalmakat hordozó motívumban helytelen volna Mária megbüntetésének eszközét látni, ám kaj-horvát szövegünkben jócskán akad az eredeti szöveg félreértelmezéséből eredő másolási „hiba”, amely arra utal, hogy szerzőnk nem volt mindig tisztában a bibliai szenvedéstörténet összes mozzanatával. Másfelől emlékeztetni szeretnék arra, hogy a szentelt vesszővel bajelhárítási céllal történő megsújtás közismert keresztény motívum. (Az ERDÉLYI ZSUZSANNA gyűjtötte archaikus népi imádságok egyikében, a „Fejre való olvasás” címűben olvasuk: „Tizenkét szál szentelt vesszővel megsujtalak”: ERDÉLYI ZS., Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Bp., 1976. 120). Így tehát a *Jesse vessző* motívumnak első látásra majdnem képtelennek tűnő használatát akár meg is lehetne magyarázni.

7. A *Jesse fája*, *Jesse gyökere*, *Jesse vesszeje* közismert keresztény motívum, s különösen népszerű volt a középkorban (DIÓS ISTVÁN főszerk., Magyar Katolikus Lexikon 5. Bp., 2000. 769—70). A *Jesse fája* valójában Krisztus családfájának az ábrázolása. Jesse (Isai) testéből nő ki az a fa, amelynek ágain a képzőművészeti ábrázolások szerint a Dávidtól származó királyok félalakja látható, s amelyet vagy Krisztus, vagy pedig Mária a gyermekkel koronáz meg. A motívum forrása az Ószövetség. Ézsaiás könyvében (Iz 11,1—10) ezt olvassuk: „Vesszőszál hajt ki Isai törzsökéről, hajtás sarjad gyökereiről”. Maga a motívum az élet fája, az arbor vitae motívumához nyúlik vissza (ERDÉLYI i. m. 171; a gyűjtésnek talán a legszebb Jesse-motívumot tartalmazó szövege a „Virágja viszi Annát” című imádság)

A Jesse-fa motívumának népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint hogy a barokkban monstranciákat, sőt oltárokat is készítettek ebben a formában. A Gyöngyöستől mindössze néhány kilométerre lévő Gyöngyöspatán a Kisboldogasszony-plébániatemplom főoltára valójában egy Jesse-fa, amely az alvó Isai testéből sarjad ki, törzsén passió-jelent látható, ágai pedig Mária születését ábrázoló olajképet fognak közre (DERCSÉNYI—HEGYI—MARCSI—TÖRÖK, Katolikus templomok Magyarországon. Bp., 1991. 244—6). A korábbi vélekedés az volt, hogy „főoltára a XVII. század közepén készült” (uo. 277) ám a te-

lepülésről szóló legújabb monográfiában azt olvassuk, hogy a templomot 1610-ben lengyel mesterek újjították fel és építették meg az oltárt, miután a falu erre engedélyt kapott a töröktől (HORVÁTH LÁSZLÓ, Gyöngyöspata. Bp., 2002.) Érdekes adalék mindehhez, hogy szövegünk szerzője a XVII. század húszas éveinek elején a Gyöngyöspatától mindössze néhány kilométerre lévő Gyöngyösön tanult, vagyis tudnia kellett a páratlan műalkotásnak is számító oltár létéről, így szövegének írása idején szellemi asszociációs látómezejében elevenen élhetett a Jesse fája, gyökere, vesszeje motívum.

8. Valószínűnek tűnik, hogy egy sorvadó ószláv aorisztoszi többes harmadik személyű igealak (*ješe*), amely ortográfiai képét tekintve tökéletesen megegyezik a közismert *Jesse fája, gyökere, vesszeje* motívum ortográfiai képével, továbbá egy szakrális „műemlék”, a Jesse-oltár, eggyé olvadt egy kaj-horvát szerző, Andreas Knezaich tudatában 1626-ban. Így tehát azt kell mondanunk, hogy sikerült Zágrábi/Kroata András roncsolt DNS-ére bukkannunk.

LUKÁCS ISTVÁN

The case of the Rod of Jesse with an Old Slavonic aorist form

István Kilián and Mária Zsuzsanna Pintér found an unparalleled Slavonic manuscript in 1997 in Csíksomlyó, Transylvania. The document, written in 1626 in the Kajkavian (Zagreb) dialect of Croatian, is a kind of Lament of Mary in dramatised verses whose inception may have involved some Hungarian influence, too. Its author is probably Andreas Knezaich, a priest of Croatian descent who served in Csíksomlyó at the turn of the thirties and forties of the seventeenth century. The paper discusses some philological and cultural historical issues with respect to a certain expression in that poem whose explanation involves homonymy between two words: 1. *Ješe* ‘Jesse or Isai, the father of King David, Jesus Christ’s ancestor’; 2. *ješe* third person plural aorist (‘they began it’) of Old Slavonic *jeti* ‘begin’.

ISTVÁN LUKÁCS